

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Юрій Кононенко

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького
ORCID: 0000-0003-3703-7774

Сергій Жолос,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького
ORCID: 0000-0002-0001-5523

<https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-45-1>

УДК 321.01:340.12:323.27:342.729

Держава і революції. Частина V. Держава та особа: революційний контекст¹

Постановка проблеми. Історія свідчить, що мислителі часів абсолютної монархії чи іншого подібного режиму (наприклад, французькі просвітники XVIII ст.) мріяли про свободу. Натомість, філософи, на долю яких випали революційні потрясіння (Т. Гоббс) чи життя у слабкій феодально роздробленій країні (Н. Макіавеллі, С. фон Пуфендорф,

Х. Томазій, Х. Вольф), підтримували та розвивали ідеї сильної влади та держави.

Тому цілком закономірно, що проблематика взаємин держави та особи завжди перебувала у полі зору мислителів різних часів і народів. Ці питання залишаються актуальними і в наш час, оскільки являють собою один з найважливіших інститутів конституційного

¹ Подальші статті з циклу "Держава і революції" будуть опубліковані у науковому фаховому журналі "Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». № 70/2022.

права. За влучним висловом Г. Еллінека, «конституція є сукупністю правових положень, що визначають вищі органи держави, порядок заклику їх до відправлення їхніх функцій, їх взаємні відносини і компетенцію, а також принципів положення індивіда стосовно державної влади» [1, с. 371].

Водночас весь спектр відносин держави та особи набуває особливої гостроти та зазнає істотних змін в умовах революційних перетворень, тож саме цій проблематиці і присвячено цю статтю.

Аналіз досліджень і публікацій. Зауважимо, що цю проблематику досліджували багато мислителів та діячів давнини і сучасності, зокрема, такі як: Ч. Беккарія, Е. Берк, Н. Бонапарт, Вольтер, Х. фон Вольф, Т. Гоббс, Г.Г. Демиденко, Г. Еллінек, Ф. Енгельс, Епікур, А.О. Кондрашев, А.І. Кормич, Б.Л. Кухта, Ф. де Ларошфуко, В.І. Ленін, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Ш.Л. де Монтеск'є, О.В. Петришин, С. фон Пуфендорф, А.С. Романюк, Ж.Ж. Руссо, В.І. Тимошенко, К.-Ж.К. Токаєв, Х. Томазій, М.Т. Цицерон, Г.Ф. Шершеневич та ін.

Формулювання цілей статті. Разом із тим необхідно сказати, що, попри значну увагу наукової спільноти до загальних питань взаємодії держави та особи, правовідносини людини і влади у контексті революційних подій (та особливо кольорових революцій сучасності) поки що не знайшли належного відображення в науковій літературі. Таким чином, у межах цієї статті ми плануємо: а) вказати, що сучасною трансформованою формою давнього «права на повстання» є право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації; б) зауважити, що революції зазвичай неспроможні повалити дійсно диктаторські режими та гарантувати права людини, тож являють собою лише свавільне посягання проти державності; в) окреслити основні положення теорії суспільного договору, в якій можна

побачити витoki права на повстання, так само, як і державного абсолютизму та права держави на придушення революції; г) вказати на суперечність між «правом на повстання» та демократією; г) охарактеризувати сутність свободи та вказати, що вона, так само як і рівність, насправді не має нічого спільного з природним правом; д) з'ясувати фактори, які спонукають людину до участі або неучасті в революції; е) виявити основні засади діяльності держави щодо придушення революцій; є) вказати на необхідність удосконалення законодавства щодо права громадян на мирні збори, мітинги, походи та демонстрації тощо.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто зазначити, що сучасною трансформованою формою давнього «права на повстання» є право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації. Це означає, що з появою другого перше повинно відійти у минуле, тобто за сучасних умов учасники подібних заходів не мають права вдаватися до насильницьких та протизаконних діянь. Так, конституції сучасних держав наділяють громадян доволі широким комплексом політичних прав, чільне місце серед яких належить праву «збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації», як про це сказано, наприклад, у ст. 39 Конституції України [2]. Тож для з'ясування витоків і сутності права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації слід звернутися до визначення ества т.зв. «права на повстання».

Необхідно сказати, що одним з перших історичних документів політичного характеру та епохального рівня, який містив нормативне закріплення права на повстання, була Декларація незалежності США від 4 липня 1776 р. Так, зокрема, у цьому документі зазначалося: «Коли хід подій призводить до того, що один з народів змушений розірвати політичні

узи, які пов'язують його з іншим народом, і посісти самостійне і рівне місце серед держав світу, на яке він має право за законами природи та її Творця, поважне ставлення до думки людства вимагає від нього роз'яснення причин, що спонукали його до такого відокремлення.

Ми виходимо з тієї самоочевидної істини, що всі люди створені рівними та наділені їхнім Творцем певними невід'ємними правами, до числа яких належать життя, свобода і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав людьми заснуються уряди, які черпають свої законні повноваження зі згоди керованих. У випадку, якщо певна форма правління стає згубною для цих самих цілей, народ має право змінити або скасувати її і створити новий уряд, заснований на таких принципах і формах організації влади, які, як йому видається, найкращим чином забезпечать людям безпеку і щастя. Зрозуміло, розсудливість вимагає, щоб уряди, встановлені з давніх пір, не змінювалися під впливом несуттєвих і швидкоплинних обставин; відповідно, весь досвід минулого підтверджує, що люди схильні скоріше зносити пороки до тих пір, поки їх можна терпіти, аніж використовувати своє право скасувати урядові форми, які стали для них звичними. Але коли довга низка зловживань та насильств, що незмінно підкорені одній і тій самій цілі, свідчить про підступний замисел змусити народ змиритися з необмеженим деспотизмом, повалення такого уряду і створення нових гарантій безпеки на майбутнє стає правом та обов'язком народу...» [3, с. 25–26].

З погляду сьогодення наведені вище аргументи, на нашу думку, певною мірою віють сепаратизмом. Вони ще якось можуть вважатися прийнятними, коли йдеться про національно-визвольну боротьбу та повалення колоніальної системи (хоча вони і суперечать таким сучасним принципам

міжнародного права, як непорушність кордонів та територіальна цілісність держав). Водночас реалізація права на повстання є загрозою національній безпеці, коли йдеться про збереження державності та єдності держави в наявних кордонах. Зауважимо, що замість насильницького повалення влади, що відзначилася «необмеженим деспотизмом», за сучасних умов значно доцільніше просто вибрати нову на чергових виборах, адже історія і сучасність свідчать, що омріяний революційний «новий уряд», як правило, не здатен «найкращим чином забезпечити людям безпеку і щастя», особливо в умовах масових заворушень, бунтів, повстань, розбрату... При цьому законним наслідком цих процесів зазвичай є розквіт злочинності, розруха, загострення економічної кризи, гонитва за владою різних угруповань, маргіналізація суспільства, громадянська війна та іноземна інтервенція.

Зауважимо також, що Декларація незалежності США 1776 р. грішить явними перебільшеннями та демонізацією англійського короля (цікаво, що подібну практику часто беруть на озброєння і сучасні «революціонери»), оскільки, наприклад, навряд чи можна вважати втіленням «необмеженого деспотизму» британську конституційну монархію з її парламентськими установами, верховенством права, прецедентною системою права та судами присяжних, які в принципі є досить незалежними від волі центральної влади...

Звернімо увагу і на той факт, що англійський державний лад XVIII ст. вбачався ідеальним Вольтеру та іншим мислителям-просвітникам [4, с. 99–100], тож, очевидно, він був не таким уже й поганим, а його нищівна критика з боку американців у сучасному розумінні є лише акцією «чорного піару»...

Тим не менше «право на повстання» згадується й у преамбулі

Загальної декларації прав людини 1948 р., де зазначено, що «необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення» [5]. Отже, з тексту Декларації логічно випливає, що «повстання проти тиранії і гноблення» є «останнім засобом», який є украй небажаним, і для забезпечення незастосування якого «необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону».

Додамо до цього, що ухвалена невдовзі після Другої світової війни Загальна декларація прав людини 1948 р. мала на меті відновлення прав людини, насамперед природних, тому й проголошувала право на «повстання проти тиранії і гноблення». Тобто Декларація заактуалізувала право на повстання для країн, у яких може бути встановлено тоталітарну форму державного режиму.

Водночас варто розуміти, що зазвичай революційні рухи з їх стихійністю, хаотичністю, відсутністю чітко визначеної програми й єдиного керівництва тощо насправді неспроможні повалити справді тиранічну владу, яка характеризується єдиновладдям, тотально контролює суспільство, спирається на апарат примусу і не обмежує себе міркуваннями законності чи гуманізму для придушення опозиційних настроїв. Так, скажімо, режим Гітлера знищили війська антигітлерівської коаліції, а не Рух Опору; Муссоліні було усунуто від влади не народною революцією, а італійським королем та елітарними колами після висадки англо-американських військ на Сицилії; епоха сталінізму завершилася внаслідок природної смерті вождя, а не народного повстання. В цьому контексті різноманітні теорії заколоту не витримують критики, і навіть якщо припустити отруєння 73-річного Й.В. Сталіна найближчим оточенням,

все одно йдеться про заколот еліти, а не про опір широких мас населення.

Звідси випливає той факт, що справжній тоталітарний режим практично ніколи не дасть змоги народним масам повалити себе за допомогою повстання. Своєю чергою ті режими, які було скинуто шляхом революції, були нездатними організувати і дати відповідну відсіч внаслідок певних причин, починаючи від прогнилості і корумпованості і закінчуючи надмірною м'якістю та поступливістю, які, певна річ, не можуть бути властиві тоталітарному режиму.

Зауважимо, що у разі, якби народ наважився на повстання проти справжнього тоталітарного режиму, наслідки були би такими само жахливими, як і в результаті Повстання у Варшавському гетто 19 квітня – 16 травня 1943 р., коли за 16 убитих і 93 поранених німців повстанці заплатили 13 тисячами життів та направленням до концтаборів ще 56 тисяч чоловік [6].

Таким чином, не слід перебільшувати роль «права на повстання» у контексті повалення тиранії та забезпеченні свободи і прав людини, тим паче, що історія і сучасність переконливо свідчать, що права людини і вакханалія революційного терору є взаємовключними речами...

Разом із тим варто згадати, що т.зв. «право на повстання» зазвичай виводять з теорії суспільного договору, хоча заради справедливості слід сказати, що ця ж сама теорія може бути використана і для обґрунтування державного абсолютизму і заперечення права на повстання.

Згідно з теорією суспільного договору, держава виникає в результаті договору між людьми внаслідок усвідомлення ними своїх нагальних потреб та інтересів. Такими інтересами можуть бути безпека (Епікур, Т. Гоббс), мир, спокій, добробут (Т. Гоббс), свобода (Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо), надійне користування природними правами

(Дж. Локк) тощо [7, с. 202–203]. Фактично люди добровільно зрікаються певних прав (передають їх державі) в обмін на певні послуги влади і держави [8, с. 132].

Відомий апологет права на повстання англійський мислитель XVII ст. Дж. Локк стверджував, що людина народжується вільною та має право самостійно вирішувати, що робити. І хоча законодавча влада є верховною у суспільстві, головною її метою є збереження суспільства, тож вона обмежена загальним благом. Таким чином, влада не повинна бути деспотичною, тобто не повинна знищувати, поневолювати чи розорювати підданих. Натомість, якщо влада не справляється з поставленим завданням, і тим паче, якщо влада зловживає наданими їй повноваженнями, народ має право змінити таку владу [9, с. 340, 349; 10, с. 172].

Загалом же, Дж. Локк вказував, що народ, виступаючи як рівноправна сторона суспільного договору, має природне право його розірвати, тобто підняти повстання, зокрема у тому разі, коли влада порушує закони і править неефективно або тиранічно [9, с. 384–405].

Своєю чергою прихильник теорії суспільного договору та засновник концепції народного суверенітету Ж.Ж. Руссо зазначає, що «не існує у Державі жодного основного закону, який не може бути скасований, не виключаючи навіть і суспільного договору. Адже якби всі громадяни зібралися, щоб розірвати цей договір на підставі спільної згоди, то можна не сумніватися, що він був би цілком законним способом розірваний» [11, с. 287].

Водночас Т. Гоббс (1588–1679) вважав, що у додержавному «природному стані» через неприборканість людських пристрастей та егоїзму панувала «війна всіх проти всіх», для здолання якої народ уклав суспільний договір та зрікся своєї безмежної природної

свободи (у т.ч. і права на повстання) на користь держави, яка для забезпечення миру, порядку та добробуту подібно до могутньої морської потвори Левіафана повинна мати необмежену силу та безмежну владу щодо підданих [12; 13, с. 218–219]. Подібне тлумачення сутності та наслідків суспільного договору висловлювали й німецькі мислителі епохи бароко – С. фон Пуфендорф, Х. Томазій, Х. фон Вольф [14, с. 84–90].

Варто звернути увагу на той факт, що якщо держава породжена суспільним договором, то це означає, що її закони так само походять від нього. При цьому взаємні права й обов'язки держави та особи, у т.ч. закріплені законодавством, виникають та існують тільки за умови чинності суспільного договору. Таким чином, якщо повстання (революція) є розірванням суспільного договору, держава та влада, проти яких вони відбулися, більше не зв'язані жодними узами з повстанцями, які своїми діями самі поставили себе поза законами суспільства. Більше того, для реалізації такої високої мети держави, як забезпечення миру, безпеки, спокою, добробуту і свободи підданих, держава жодним чином не обмежена у виборі засобів для придушення повстання, оскільки її свята місія – захистити від беззаконня та безладу ту частину суспільства, яка не розриває, а навпаки, дотримується суспільного договору. Звідси впливає той факт, що держава вправі вживати відповідних заходів для придушення повстання, самозбереження та захисту прав законотворчого населення.

При цьому зауважимо, що республіканська форма правління була винайдена якраз для того, щоб періодичні вибори або всенародний референдум з питань відставки певної посадової особи прийшли на зміну «праву на повстання». Більше того, вираження та з'ясування волі народу можливе виключно за умови дотримання

визначених законом процедур безпосередньої демократії, зокрема виборів і референдумів. Натомість, дії повстанців не мають нічого спільного з народовладдям, оскільки фактично повстанці не запитували думку всього народу та не були уповноважені виражати його волю, тим паче у такий радикальний спосіб, як революція. Таким чином, по суті право на повстання є лише знаряддям узурпації влади лідерами відповідних рухів та служить утвердженню тиранії, а не демократії.

Гідну відповідь деяким політичним філософам, що проповідували право на повстання, дав класик консервативної думки, автор безсмертної праці «Роздуми про революцію у Франції» (1790 р.) Е. Берк. Мислитель писав: «Суспільство – це дійсно договір, але договір вищого порядку. Його не можна розглядати як комерційну угоду про продаж перцю, кави і тютюну чи будь-який подібний контракт, що укладений задля практичної користі чи для здійснення незначних, мінливих інтересів, який може бути розірвано через примху однієї зі сторін. Держава вимагає поваги, тому що це – об'єднання, метою котрого не є задоволення тваринних потреб чи вирішення мізерних та швидкоплинних завдань. Це суспільство, в якому повинні розвиватися всі науки і мистецтва, добродетель і досконалість. Така ціль може бути досягнута лише багатьма поколіннями, які змінюють одне одного, тому суспільний договір укладається не тільки між людьми, які живуть нині, але між нинішнім, минулим і майбутнім поколіннями» [15; 16, с. 175].

З наведеної мудрості випливає, що суспільний прогрес можливий виключно за умови еволюційного шляху розвитку, адже у матеріальному плані люди, які живуть у певну епоху, не мають права вдаватися до радикальних суспільних перетворень, оскільки інакше своєю дурістю вони ризикують

знищити надбання, здобуте тяжкою працею багатьох поколінь їхніх предків, і тим самим приректи на злидні своїх нещасних нащадків. При цьому у філософському плані покоління, яке живе нині, не має права в односторонньому порядку свавільно порушувати чи розривати суспільний договір між ним та минулими і майбутніми поколіннями...

«А як же свобода?!» – з обуренням зауважать наші опоненти. На це ми відповімо невмирущими словами геніального Е. Берка: «Що таке свобода без мудрості і добродетельності? Це найбільше зло з усіх можливих; це нерозсудливість, порок і безумство, що не піддаються приборканню» [15; 16, с. 355]; «Чи повинен я серйозно привітати безумця, який втік з-під захисту божевільні та цілющої темряви своєї палати лише тому, що він знову отримав можливість користуватися світлом і свободою? Чи повинен я привітати вбивцю чи розбійника з великої дороги, який розбив кайдани тюрми, зі здобуттям ним своїх природних прав? Це було би схоже на епізод звільнення злочинців, засуджених до галер, героїчним філософом – Лицарем Сумного Образу» [15; 16, с. 69].

Таким чином, необхідно замислитися над тим, що таке свобода, і чи може вона бути абстрактною цінністю, відірваною від реального контексту?

Видатний французький мислитель XVIII ст. Ш.Л. де Монтеск'є пише: «Нема слова, яке одержало би стільки різноманітних значень і справляло би таке різне враження на уми, як слово «свобода». Одні називають свободою легку можливість скидати того, кого вони наділили тиранічною владою; другі – право вибирати того, кому вони зобов'язані підкорятися; треті – право носити зброю та чинити насильства; четверті бачать її в привілеї перебувати під управлінням людини своєї національності або підкорятися власним законам. Певний народ тривалий

час вважав за свободу звичай носити довгу бороду. Інші поєднують цю назву з певною формою правління, виключаючи всі інші. Люди, що вкусили блага республіканського правління, ототожнювали поняття свободи з цим правлінням, а люди, які користувалися благами монархічного правління, – з монархією. Нарешті, кожен називав свободою те правління, яке найбільше відповідало його звичаям або схильностям... Нарешті, через те, що в демократіях народ, мабуть, може робити все, що хоче, свободу приурочили до цього ладу, змішавши, таким чином, владу народу зі свободою народу... Але політична свобода полягає зовсім не в тому, щоб робити те, що хочеться. У державі, тобто у суспільстві, де є закони, свобода може полягати тільки в тому, щоб мати можливість робити те, що належить хотіти, і не бути примушеним робити те, що не належить хотіти. Необхідно усвідомити, що таке свобода і що таке незалежність. Свобода є право робити все, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то у нього не було би свободи, оскільки те ж саме могли би робити й інші громадяни» [17, с. 136–137].

Зауважимо, що джерелом свободи, як запоруки добробуту людини, зазвичай прийнято вважати природне право. При цьому не слід забувати, що останнє є неписаним і доволі абстрактним, тож його положення можуть бути досягнуті виключно за допомогою розуму, що апіорі властивий людині як *homo sapiens*. Таким чином, висловлюючись словами Е. Берка: «Люди не мають права на те, що не розсудливо та не є для них благом» [15; 16, с. 136], оскільки те, що не розсудливо та шкодить людині, прямо суперечить природному праву та здоровому глузду як джерелу його пізнання.

З огляду на високий ступінь абстрактності і невизначеності природного права, неодмінно виникає проблема

пізнання його справжнього єства та основних положень. М.Т. Цицерон так визначав сутність природного права: «Істинний закон – це розумне положення, що відповідає природі, таке, що поширюється на всіх людей, постійне, вічне, яке закликає до виконання обов'язку, наказуючи; забороняючи, від злочину відлякує... на всі народи в будь-який час буде поширюватися один одвічний і незмінний закон, причому буде один загальний ніби наставник і повелитель усіх людей – бог, творець, суддя, автор закону» [18, с. 64].

Справді, якщо природне право не залежить від волі держави і походить від природи, розуму чи Бога, цілком логічно, що воно повинно бути «постійним, вічним», «поширюватися на всіх людей», «на всі народи в будь-який час», адже тільки такі положення насправді можна вважати універсальними та незалежними від волі правителя (влади).

Звідси випливає висновок, що, попри поширений стереотип, свобода і рівність не мають нічого спільного з природним правом, оскільки якщо в історії людства впродовж тисячоліть існували рабовласництво і феодалізм, необхідно визнати, що свобода, рівність та інші подібні ідеї буржуазної епохи аж ніяк не є та не можуть бути універсальними та властивими для всіх часів і народів.

Таким чином, стає очевидним, що демагогія на тему свободи, рівності чи інших абстракцій за будь-яких обставин не може виправдовувати жодне протизаконне чи нерозумне діяння, яке в дійсності суперечить справедливості та здоровому глузду як дійсним постулатам природного права, тим паче, що свобода одного закінчується там, де починається свобода іншого... Ще більшою мірою це стосується посягань проти держави, оскільки від звичайного правопорушення страждає тільки окрема особа, тоді як від революції – усе суспільство.

Додамо також, що в дійсності будь-яка революція, загострюючи економічну кризу та призводячи до розрухи, навпаки, обмежує свободу людини, оскільки зменшує її реальні доходи, і, таким чином, лімітує можливості її поведінки для задоволення своїх інтересів.

Неодноразово згадуваний нами Е. Берк писав: «Будь-яка влада, що знецінює норми та звичаї, буде шукати засоби, щоб утриматися. Узурпація, котра, щоб зламати старі інститути влади, зруйнувала і старі принципи, буде намагатися встояти, використовуючи для цього ті ж способи, за допомогою яких вона досягла влади. Коли прийнятий феодальний рицарський дух вірності, котрий, утверджуючи владу королів, водночас забезпечував їх і васалів від необхідності побоюватися тиранії, буде зруйнований, почнуться заколоти і вбивства, які намагатимуться попередити превентивними вбивствами і конфіскаціями, і розгорнеться довгий список зловісних і кривавих справ, що являє собою політичний кодекс всякої влади, котра не спирається ні на власну честь, ні на честь тих, хто зобов'язаний їй підкорятися. Королі стануть тиранами з міркувань політичних, а їхні піддані – бунтівниками з принципу» [15; 16, с. 153–154].

Також необхідно пам'ятати, що відомий мислитель Ф. Енгельс нещадно знущався з безглуздістю поєднання слів «свобода» і «державна», адже поки є держава, нема свободи, а коли буде свобода – не буде держави [19, с. 95].

Тож зауважимо, що якщо постає вибір між абстрактною свободою (яка, по суті, несе кровопролиття, анархію і хаос та заохочує відступ від загально-визнаних норм права та моралі в угоду егоїстичним бажанням окремих осіб) та державою (яка забезпечує правопорядок, моральність, стабільність і процвітання та підкорює егоїзм і сваволю окремих осіб загальному інтересу),

елементарний здоровий глузд підказує, що перевагу слід надати останній.

Е. Берк вчить: «Ми освячуємо державу, щоб уникнути усіх небезпек, що пов'язані з мінливістю та нестійкістю; ми освячуємо її, щоб одна людина не насмілилася занадто близько підійти до вивчення її недоліків, заздалегідь не вживши достатніх запобіжних заходів; щоб нікому не спало на думку, що реформи слід починати із загального перевороту; щоб до помилок держави ставилися з таким само благоговінням і турботою, як до ран батька. Завдяки цьому упередженню ми навчилися із жахом дивитися на дітей своєї країни, які з легкістю і швидкістю рублять батька на шматки та кидають їх у кип'ячий котел із надією, що їхні дикі заклинання відновлять тіло і вдихнуть у нього нове життя» [15; 16, с. 174–175].

...Кілька слів варто сказати і про місце людини у революції. Г.Ф. Шершеневич вказує, що «людина підкорюється, оскільки боїться втратити те, що має, або сподівається отримати більше того, чим володіє» [20, с. 224]. Таким чином, та частина суспільства, яка задоволена наявними у неї благами, не схильна підтримувати революцію, оскільки не хоче «втратити те, що має». Натомість, у революції зацікавлені насамперед ті, хто «сподівається отримати більше того, чим володіє», тобто або зовсім люмпенізовані маси, або ж занадто жадібні до наживи особи, а також різного роду авантюристи. Зауважимо, що революція спрямована на знищення наявного порядку, тобто апіорі є не творчим, а руйнівним началом, що веде до зменшення обсягу наявних благ. Отже, постає питання: яким же чином у разі скорочення обсягу наявних благ революційно налаштовані маси сподіваються отримати більше, ніж мають? Чи не йдеться про відвертий розбій і піднесення одних членів суспільства за рахунок пограбування та знищення інших?

Звідси впливає той факт, що частина прихильників та учасників революції хоче нажитися за рахунок грабежу і розбою, при цьому намагається прикрити свої протиправні дії необхідністю встановлення горезвісного революційного порядку. Друга частина – це особи з низькою соціальною відповідальністю, різного роду і походження маргінали, для яких революційний хаос і безлад – це комфортне живильне середовище. Натомість, більша частина пересічних громадян, які співчують або допомагають революції, – це наївні романтики, які не до кінця розуміють суть того, що відбувається, адже, як зазначав Ф. де Ларошфуко, «якою би кмітливою не була людина, їй ніколи не досягнути всього зла, що вона чинить» [21, с. 171].

Своєю чергою видатний німецький мислитель XVII–XVIII ст. Х. Томазій вчив, що для людей мудрих потрібна порада, а для дурних – примус; тож держава потрібна для того, аби захистити суспільство від шкоди, яку можуть заподіяти дурні [14, с. 87].

Тож, якою ж має бути реакція державної влади на бунти, повстання та революційні заворушення?

Відповідь на це питання знаходимо у меморандумі 1503 р. «Про те, як належить чинити з повсталими жителями Вальдікьяни», що належить перу геніального італійського діяча епохи Відродження Н. Макіавеллі. Посилаючись на досвід Античності, мислитель пише: «Римляни вважали, що треба або облагодіяти повсталі народи, або зовсім їх знищити і що будь-який інший шлях загрожує величезними небезпеками» [22, с. 741]. «Можна бачити,.. як вирішили римляни долю повсталих земель; вони думали, що треба або набути їх вірність благодіяннями, або вчинити з ними так, щоб у майбутньому ніколи не доводилось їх боятися; будь-який середній шлях здавався їм шкідливим. Коли треба було вирішувати, римляни вдавалися то до

одного, то до іншого засобу, милуючи тих, з ким можна було сподіватися на мир; з іншими ж, на кого сподіватися не доводилося, вони чинили так, що ті вже ніяк і ніколи не могли їм зашкодити» [22, с. 740].

При цьому не слід звинувачувати Н. Макіавеллі у жорстокості, адже він не мав на увазі тотальне фізичне знищення бунтівників: «Аби досягнути цієї останньої цілі, у римлян було два засоби: один – це зруйнувати місто і переселити жителів до Рима, другий – вигнати з міста його старих жителів і відправити сюди нових або, залишивши в місті старих жителів, поселити туди так багато нових, щоб старі вже ніколи не могли злоумишляти та затівати щось проти Сенату» [22, с. 740].

Як відомо, Н. Макіавеллі був насамперед політичним мислителем, тож в основі його поглядів лежали міркування про державний інтерес, тоді як питання справедливості цікавили його значно меншою мірою. Натомість, з юридичної точки зору, видається несправедливим «облагодіювати повсталих», адже це не тільки буде ляпасом правосуддю та порушить принцип невідворотності покарання, але й заохотить інших до бунтів, тобто зашкодить правопорядку.

Слід мати на увазі, що класична схема сучасних «мирних ненасильницьких протестів», як і раніше, ґрунтується на давно відомій формулі «провокація – реакція – революція». Тож, т.зв. «мирний ненасильницький протест», по суті, є готуванням до злочину, тоді як провокація є злочинною акцією мітингувальників, що здійснюється з метою підштовхнути правоохоронні органи до вжиття силових заходів (реакції), що викличе обурення суспільства «жорстокістю» влади (спровокує революцію).

При цьому повсталі зазвичай висувають чинній владі явно неприйнятні і інколи навіть ганебні умови, оскільки

вони, «не поважаючи сучасний державний лад, байдуже ставляться до можливості його удосконалення» [15; 16, с. 137–138], адже «ці люди повинні руйнувати, інакше їх існування втратить ціль... вони не можуть зупинитися навіть перед руйнуваннями та нещастями, неминучість яких їм відома» [15; 16, с. 129].

Тож навіть, якщо влада піде на поступки повстанцям, ті висунуть нові умови, ще більш неприйнятні, ніж попередні, аж доки владу не буде повалено, а державу – остаточно знищено.

Описуючи джерела сили держави, Г.Ф. Шершеневич пише про військову дисципліну як запоруку психічної стійкості: «Цей психічний момент – військова дисципліна. Вона породжує певного роду масовий гіпноз підкорення. Досить порівняти натовп селян, які тікають у разі першого пострілу, і загін солдатів з тих самих селян, що спроможний виявити стійкість під найбільш жорстоким вогнем» [20, с. 225]. Ймовірно, цей «масовий гіпноз підкорення» ґрунтується на давньому тваринному інстинкті, який спонукає згуртуватися, підпорядкуватися вожаку та дотримуватися дисципліни для забезпечення виживання кожної окремої особини та зграї загалом. Очевидно, керівники повстань знають про цей ефект, отже, однозначним сигналом для влади про проходження «точки неповернення» має служити початок організації повстанців на військовий манер, у різноманітні «сотні» і «самооборони», оскільки організованість і (квазі)військова дисципліна сприяють зростанню психічної стійкості організованих у загони повстанців, їх бездумному підкоренню своїм «командирам», а тому і бойовому остервенінню та готовності до вчинення будь-яких злочинів і насильств, спрямованих на повалення влади та знищення держави.

Зауважимо, що у разі початку заворушень державі слід негайно вживати

найрішучіших заходів для їх припинення. Держава не повинна робити повстанцям жодних поступок, які порушують правовий порядок, оскільки вони вбачатимуть у цьому лише слабкість влади та власну силу, а безкарність їхніх протиправних діянь провокуватиме подальше поширення безпорядків. Як висловився Е. Берк: «Французький бунт проти м'якої та законної монархії набув характеру більш знущального, лютого та образливого, ніж якби народ виступив проти узурпатора або найбільш кривавого тирана. Народ чинив опір уступкам. Його удари були спрямовані проти простягнутої руки, яка пропонувала милість, пощаду та звільнення» [15; 16, с. 106]. Мислитель продовжує: «Я ніколи не думав, що государ, усе царювання якого було серією поступок своїм підданам, який погодився послабити свою владу, відмовитися від переваг, запропонувати народу свободу, невідому досі його предкам, заслужив на таку жорстокість... від Парижа... Є низькі люди, що із захватом дивляться на королів, які твердо сидять на троні, поширюють на своїх підданих жорстку руку, вміють захистити свої прерогативи і із суворим деспотизмом протистояти будь-яким проявам свободи. Проти таких монархів вони ніколи не підвищать голос» [15; 16, с. 159].

Зауважимо, що у сучасності революції так широко поширені через те, що мітингувальники переконані у тому, що навіть у разі вчинення ними групових збройних нападів на правоохоронців та охоронювані об'єкти проти них не буде застосовано адекватних заходів. Е. Берк з цього приводу пише: «Заколоти, масові побоїща, вбивства здаються деяким людям незначною ціною державного перевороту. Спокійне, безкровне реформаторство здається їм плоским і прісним. Їм потрібна зміна декорацій, пишні сценічні ефекти, спектакль повинен вражати уяву, що стала лінивою за

шістдесят років спокою і миру, безпеки і процвітання» [15; 16, с. 139].

При цьому логічно припустити, що жодна особа, яка має інстинкт самозбереження, не стала би брати участі у масових заворушеннях, якби знала, що такі заходи на законних підставах буде гарантовано припинено, а винні будуть негайно притягнуті до кримінальної відповідальності.

Зауважимо, що більш рішучі дії влади сприяли би забезпеченню конституційного ладу і правопорядку та уникненню заворушень у Криму та на Донбасі, які призвели до трагічних наслідків. Натомість, ні у вищого політичного керівництва держави, ні у командування Збройних сил України та МВС не вистачило політичної волі для забезпечення правопорядку із використанням передбачених законом інструментів.

Водночас слід вказати, що під час народних заворушень влади будь-якої держави слід брати приклад з дій національного героя Франції – генерала Наполеона Бонапарта, який «придушив залпом картечі» Вандем'єрський бунт у Парижі в жовтні 1795 р., чим врятував десятки і сотні тисяч життів, оскільки убезпечив Францію від повторення жахів громадянської війни у Вандеї 1793–1796 рр.

Зауважимо, що наведена вище порада була би особливо актуальною також і в Криму та на Донбасі у лютому–березні 2014 р., коли справу ще можна було владнати «малою кров'ю» окремих сепаратистів, але не у квітні, коли Крим було втрачено, а т.зв. ЛНР та ДНР відчували власну силу та зовнішню підтримку.

Натомість, варто зазначити, що на початку січня 2022 р. чинна влада Казахстану під керівництвом президента К.-Ж.К. Токаєва виявила політичну волю, вживши рішучих заходів для придушення масових заворушень і припинення погромів, підпалів, грабежів та убивств, вчинюваних

маргінальними елементами, що дало змогу убезпечити країну від подальшого розгортання насильства, втрати територій, збройного конфлікту із сепаратистськи налаштованими провінціями та загалом зберегло життя, здоров'я і власність сотень тисяч людей. Таким чином, можна сказати, що рішучі дії чинної влади Казахстану можуть стати своєрідним прикладом того, як у сучасності держава може запобігти руйнації та самознищенню суспільства в умовах кольорових революцій.

Згадаймо з цього приводу ще одну мудрість Н. Макіавеллі: «...Кожен государ хотів би уславитися як милосердний, а не жорстокий, однак слід остерігатися зловживати милосердям. Чезаре Борджіа багато хто називав жорстоким, але цією жорстокістю він навів порядок у Романьї, об'єднав її, умиротворив і привів до покори. І, якщо вдуматися, виявив тим самим більше милосердя, ніж флорентійський народ, котрий, побоюючись звинувачень у жорстокості, дозволив зруйнувати Пістойю. Тому государ, якщо він бажає утримати в покорі підданих, не повинен зважати на звинувачення у жорстокості. Влаштувавши кілька розправ, він виявить більше милосердя, ніж ті, хто через надлишок його потурають безпорядку. Адже від безпорядку, який породжує грабежі і вбивства, страждає усе населення, тоді як від покарань, що накладаються государем, страждають лише окремі особи...» [23, с. 95].

Комусь міркування такого роду можуть здатися занадто жорстокими за сучасних умов, але ж слід пам'ятати, що незліченні жертви різноманітних бунтів, повстань, революцій, громадянських війн насправді лежать на совісті їхніх організаторів та учасників, оскільки саме вони своїми незаконними насильницькими діями змусили владу скористатися своїм монопольним правом на застосування насильства для забезпечення порядку.

Загалом, Н. Макіавеллі писав: «...Може виникнути спір, що краще: щоб государя любили чи щоб його боялися. Кажуть, що краще за все, коли бояться і люблять одночасно; однак любов погано уживається зі страхом, тому якщо доводиться вибирати, то більш надійно вибрати страх. Оскільки про людей загалом можна сказати, що вони невдячні та непостійні, схильні до лицемірства та брехні, що їх відлякує небезпека та вабить нажива: поки ти робиш добро, вони твої всією душею, обіцяють нічого для тебе не щадити: ні крові, ні життя, ні дітей, ні майна, але коли у тебе з'явиться в них потреба, вони у той же час від тебе відвернуться... Люди менше побоюються образити того, хто навіює їм любов, аніж того, хто навіює їм страх, оскільки любов підтримується вдячністю, якою люди, будучи поганими, можуть знехтувати заради своєї вигоди, тоді як страх підтримується загрозою покарання, якою знехтувати неможливо» [23, с. 96].

Разом із тим необхідно наголосити, що попередження революцій, повстань і бунтів є важливим завданням будь-якої держави. У подальшому ми плануємо сказати про це детальніше, а у межах цієї статті звернемо нашу увагу на необхідність перегляду форм і змісту права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації. З огляду на те, що чинне законодавство допускає лише мирні форми таких заходів, зрозуміло, що їхні учасники не повинні вдаватися до вчинення протиправних чи насильницьких діянь, а ті, хто вдаються, повинні нести юридичну відповідальність.

Отже, для забезпечення можливості припинення протиправної поведінки та притягнення винних до відповідальності всі охочі взяти участь у вказаних вище масових заходах громадяни повинні підлягати попередній реєстрації і мати із собою документи, що посвідчують їхню особу.

Крім того, відповідно до ст. 66 Конституції України кожен зобов'язаний відшкодувати завдані ним збитки [2]. Тож участь особи у мирних зборах, мітингах, походах і демонстраціях повинна допускатися лише у разі, якщо все її майно попередньо буде передане до своєрідного депозитарію: у разі, якщо названі заходи відбулися без порушень законодавства, мітингувальники зберігатимуть право власності на своє майно; натомість, якщо в ході цих заходів комусь буде заподіяно шкоду, вона повинна бути відшкодована за рахунок майна мітингувальників.

Додамо, що у разі, якщо в результаті мітингів, походів, демонстрацій та інших подібних заходів буде заподіяно певні руйнування, засмічення чи інші подібні наслідки, мітингувальники як особи, що їх спричинили, без розрізнення за віком, статтю, станом здоров'я та іншими обставинами повинні бути залучені до громадських робіт з їх ліквідації.

Зрозуміло, що наведені вище заходи щодо передання майна до депозитарію та залучення до громадських робіт повинні однаково застосовуватися до всіх видів співучасників у масових заворушеннях – організаторів, виконавців, підбурювачів та пособників – пропорційно до обсягу заподіяної ними шкоди.

При цьому ухилення учасників мирних зборів, мітингів, походів, демонстрацій від носіння документів, що посвідчують особу, попередньої реєстрації, передання свого майна до депозитарію, відбуття громадських робіт, якщо протести перестали бути мирними, і тим паче участь у масових заворушеннях повинні каратися конфіскацією майна та позбавленням волі, адже ще у середині XVIII ст. видатний італійський мислитель-гуманіст Ч. Беккарія вказував на необхідність відшкодування засудженими своєю працею тієї шкоди, яка заподіяна суспільству їхніми злочинами [24, с. 170].

Зауважимо, що наведені вище заходи є абсолютно законними, справедливими та логічними, оскільки йдеться лише про забезпечення виконання конституційного обов'язку особи (мітингувальника) відшкодувати завдані ним збитки. Зрозуміло при цьому, що наведені вище заходи були би вельми ефективним механізмом стримування гарячих голів та попередили би перетворення масових заходів у масові заворушення значно краще, ніж сльозогінний газ, водомет та інші спецзасоби.

Отже, підсумовуючи викладене, слід сказати, що відносини держави та особи у контексті революційної проблематики повинні ґрунтуватися на засадах взаємної поваги, відповідальності та усвідомлення винятково важливої місії держави у забезпеченні правопорядку.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Сучасною трансформованою формою давнього «права на повстання» є право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, отже, з появою другого перше повинне відійти у минуле, тобто особи, які беруть участь у подібних заходах, не мають права вдаватися до насильницьких і протизаконних діянь.

2. Теорія суспільного договору дає можливість обґрунтувати не тільки право на повстання, але й державний абсолютизм та право держави на придушення революцій, у т.ч. і жорстокими методами. Якщо повстання (революція) є розірванням суспільного договору, це означає, що держава більше не має жодних зобов'язань перед повстанцями. Водночас за державою зберігається обов'язок забезпечити мир, безпеку і добробут тих громадян, котрі не розривали суспільного договору з нею. Для забезпечення виконання цієї високої місії держава вправі застосувати будь-які засоби проти революціонерів, які, розірвавши

суспільний договір, самі поставили себе поза законами суспільства.

3. Право на повстання є безглуздим за республіканської форми правління, яка за самою своєю природою покликана унеможливити узурпацію влади внаслідок існування періодичних виборів. При цьому право на повстання жодною мірою не відповідає ідеям народовладдя, оскільки повстанці фактично не запитували думку всього народу та не одержували мандату на вираження його волі. Тож право на повстання, по суті, є знаряддям узурпації влади лідерами відповідних рухів та служить утвердженню тиранії, а не демократії.

4. Справжні народні виступи за своєю природою стихійні, хаотичні і неорганізовані, неспроможні повалити істинний диктаторський режим, який характеризується єдиновладдям, тотальним контролем за суспільством і широким застосуванням апарату примусу. Так, ні Муссоліні, ні Гітлера, ні Сталіна не було скинуто народним повстанням. Таким чином, революція спроможна тільки розхитати суспільство та повалити лише той режим, якому насправді не вистачає рішучості, аби утриматися при владі. При цьому народні виступи неспроможні гарантувати права людини, які є несумісними з революційним терором і хаосом. Отже, революції являють собою лише свавільне посягання проти державності, яке здатне тільки загострити наявні проблеми.

5. Покоління, яке живе у певну епоху, не має права в односторонньому порядку свавільно порушувати чи розривати суспільний договір між ним та минулими і майбутніми поколіннями, тобто не має права вдаватися до революції.

6. Суспільний прогрес можливий виключно за умови еволюційного шляху розвитку, який дає змогу накопичувати результати праці багатьох попередніх поколінь, тоді як революції та радикальні перетворення

призводять до миттєвого знищення багатоміліардного надбання.

7. Безмежна свобода загрожує правам людини, оскільки являє собою протиправну сваволю і призводить до безладу у суспільстві. Свобода, як така, ніколи не повинна виходити за визначені розумом і законом межі, оскільки те, що нерозсудливо та шкодить людині, прямо суперечить природному праву та здоровому глузду як джерелу його пізнання. При цьому, якщо в історії людства впродовж тисячоліть існували рабовласництво і феодалізм, необхідно визнати, що свобода, рівність та інші подібні ідеї буржуазної епохи не мають нічого спільного з природним правом, оскільки вони не є одвічними, постійними, незмінними, загальними й універсальними для всіх часів і народів, і, таким чином, залежать від настроїв певної епохи, держави чи влади, а не дані природою, розумом чи Богом. Отже, жодні міркування про свободу, рівність та інші абстракції не можуть виправдовувати протизаконні чи нерозумні діяння, які насправді суперечать таким основам природного права, як справедливість та здоровий глузд. Своєю чергою будь-яка революція, загострюючи економічну кризу та призводячи до розрухи, в дійсності обмежує свободу людини, оскільки зменшує її реальні доходи і таким чином лімітує можливості її поведінки для задоволення своїх інтересів.

8. Якщо постає вибір між абстрактною свободою (яка, по суті, несе кровопролиття, анархію і хаос та заохочує відступ від загальноновизнаних норм права та моралі в угоду егоїстичним бажанням окремих осіб) та державою (яка забезпечує правопорядок, моральність, стабільність і процвітання та підкорює егоїзм і сваволю окремих осіб загальному інтересу), елементарний здоровий глузд підказує, що перевагу слід надати останній.

9. У революції зацікавлені ті, хто «сподівається отримати більше того,

чим володіє», тобто або зовсім люмпенізовані маси, або ж занадто жадібні до наживи авантюристи. З огляду на те, що революція спрямована на знищення наявного порядку, тобто апіорі є не творчим, а руйнівним началом, що веде до зменшення обсягу наявних благ, зрозуміло, що в умовах революції «отримати більше, ніж має» певна особа може лише за рахунок грабежу та знищення інших членів суспільства. Отже, соціальною основою революції є або злочинці, або недолугі особи, які не розуміють значення своїх дій. Таким чином, держава повинна вживати всіх можливих законних заходів для придушення революцій, захисту суспільства від їхніх деструктивних наслідків та притягнення винних до юридичної відповідальності.

10. Своєрідною «точкою неповернення» у відносинах влади і мітингувальників слід вважати той момент, коли останні згуртовуються у різноманітні «сотні», «самооборони» і т.п. організації за військовим зразком, що має на меті надати психологічну стійкість їхнім учасникам і безмежну владу їхнім «командирам» та однозначно вказує на бойовий раж і рішучість бунтівників перейти від протиправних «мирних ненасильницьких протестів» до відверто злочинних насильницьких дій.

11. Владі не слід іти на жодні поступки повстанцям, оскільки ті відчують свою силу і безкарність та постійно висуватимуть нові вимоги, аж поки не повалять владу та не знищать державу. При цьому сучасні революції є вельми поширеними через те, що мітингувальники переконані, що влада не наважиться широко застосовувати силу проти них. Своєю чергою напівзаходи та епізодичне застосування спецзасобів правоохоронцями не сприяють забезпеченню конституційного ладу, правопорядку, збереженню єдності держави. Зауважимо, що вина за всі жертви цілком і повністю лежить на революціонерах, оскільки саме вони своїми протизаконними насильницькими

діями спричинили використання державою свого монопольного права на застосування насильства для придушення революційної вакханалії.

12. Необхідно переглянути форми і зміст права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, щоб попередити їх переродження у масові заворушення та забезпечити притягнення винних до відповідальності. Охочі взяти участь у зазначених масових заходах повинні підлягати попередній реєстрації і мати із собою документи, що посвідчують їхню особу. Усе їхнє майно повинне бути попередньо передане до своєрідного депозитарію, аби у разі заповідання комусь шкоди в ході масових заворушень вона могла бути відшкодована за рахунок цього майна. У разі перетворення масових заходів у масові заворушення усі мітингувальники (організатори, виконавці, підбурювачі та пособники) повинні підлягати

залученню до громадських робіт для ліквідації засмічень, відбудови заподіяних руйнувань тощо. Загалом же, порушення цих приписів, організація та участь у масових заворушеннях повинні каратися конфіскацією майна та позбавленням волі, аби шкода, заподіяна суспільству, могла бути відшкодована за рахунок власності та праці засуджених.

13. Відносини держави та особи повинні ґрунтуватися на засадах взаємної поваги, відповідальності та усвідомлення винятково важливої місії держави у контексті забезпечення правопорядку і суспільного благоденства.

Перспективним напрямом подальшої розробки відповідної проблематики видається виявлення та розгляд основних засад забезпечення політико-правової стабільності як запоруки еволюційного розвитку держави і процвітання суспільства.

Список використаних джерел

1. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Право современного государства / Под ред. С.И. Гессена. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург : Издание Н.К. Мартынова, 1908. Т. 1. 626 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Декларация независимости США от 4 июля 1776 г. Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательство / Под ред. О.А. Жидкова. Перевод О.А. Жидкова. Москва : Прогресс, Универс, 1993. С. 25–28.
4. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 256 с.
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 14.10.2021).
6. Восстание в Варшавском гетто. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Восстание_в_Варшавском_гетто (дата звернення: 16.10.2021).
7. Тимошенко В.І. Договірна теорія виникнення держави. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. № 1. С. 201–205.
8. Романюк А. Договір суспільний. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. / За ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 132.
9. Локк Дж. Два трактата о правлении. Сочинения: в 3 т. Москва : Мысль, 1988. Т. 3. С. 135–405.
10. Кондрашев А.А. Конституционно-правовые аспекты реализации народом конституционного права на сопротивление. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук*. 2014. Том 14. Вып. 2. С. 170–182.
11. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Перевод с французского. Москва : Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 1998. 416 с.
12. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. Москва : Мысль, 1964.

13. Кухта Б. Левіафан. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. / За ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 218–219.
14. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право : навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с.
15. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / Сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. Москва : Рудомино. 1993. 144 с.
16. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / Пер. с англ. С. Векслер ; Под ред. А. Бабица. Лондон : Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.
17. Монтескье Ш.Л. О духе законов. Москва : Мысль, 1999. 672 с.
18. Цицерон М.Т. Диалоги. О государстве. О законах. Москва : Наука, 1966. 224 с.
19. Ленин В.И. Государство и революция. Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в революции. Полное собрание сочинений: в 55 т. Издание пятое. Москва : Издательство политической литературы, 1969. Т. 33: Государство и революция. С. 1–120.
20. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Выпуск первый. Москва : Издание Бр. Башмаковыхъ. 1910. 813 с.
21. Ларошфуко Ф. Мемуары. Максимумы. Ленинград : Ленинградское отделение издательства «Наука», 1971. 280 с.
22. Макиавелли Н. О том, как надлежит поступать с восставшими жителями Вальдикьяны. Государь / Перевод с итальянского. Москва : Эксмо; Санкт-Петербург : Мидгард, 2007. С. 739–742.
23. Макиавелли Н. Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2008. 272 с.
24. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва : Стелс, 1995. 304 с.

Кононенко Ю. С., Джолос С. В. Держава і революції. Частина V. Держава та особа: революційний контекст

У статті окреслено основні засади відносин держави та особи у революційному контексті.

Вказано, що сучасною трансформованою формою давнього «права на повстання» є право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації.

З'ясовано, що народні повстання зазвичай неспроможні повалити справді диктаторські тоталітарні режими. Ні Муссоліні, ні Гітлера, ні Сталіна не було усунуто від влади шляхом народної революції. Народні виступи неспроможні гарантувати права людини, які несумісні з революційним терором і хаосом. Отже, революції являють собою лише свавільне посягання проти державності, яке здатне тільки загострити наявні проблеми.

Виявлено суперечність між «правом на повстання» та демократією.

Вказано, що у теорії суспільного договору можна побачити не тільки витоки права на повстання, але й основи державного абсолютизму та права держави на придушення революції. Якщо повстання (революція) є розірванням суспільного договору, держава більше не має жодних зобов'язань перед повстанцями. Водночас держава зобов'язана гарантувати мир, безпеку і добробут тих громадян, котрі не розривали суспільного договору з нею. Для виконання цієї високої місії держава вправі застосувати будь-які засоби проти революціонерів, які, розірвавши суспільний договір, самі поставили себе поза законами суспільства.

Вказано, що нинішнє покоління не має права розривати суспільний договір з минулими і майбутніми поколіннями та знищувати багатівікове надбання суспільства шляхом революції. Виявлено, що запорукою суспільного прогресу є еволюційний шлях розвитку, який дає змогу накопичувати результати праці багатьох попередніх поколінь.

Виявлено, що свобода не повинна виходити за установлені законом та розумом межі, оскільки інакше вона суперечить природному праву та здоровому глузду як джерелу його пізнання, а також посягає на права інших, тобто перетворюється на протиправну сваволу і призводить до безладу у суспільстві. З'ясовано, що свобода і рівність не мають нічого спільного з природним правом, оскільки вони не є універсальними для всіх часів і народів, і, таким чином, залежать від епохи, держави і влади, а не дані природою, розумом чи Богом. Революція, загострюючи економічну кризу та призводячи до розрухи, обмежує свободу людини, оскільки зменшує її реальні доходи, чим лімітує можливості її поведінки для задоволення своїх інтересів. Наголошено, що, якщо постає вибір між абстрактною свободою (яка сіє хаос) та державою (яка забезпечує порядок), перевагу слід надати останній.

Виявлено, що соціальну базу революції становлять ті, хто «сподівається отримати більше того, чим володіє», тобто занадто жадібні до наживи авантюристи або ж зовсім люмпенізовані маси, які не розуміють значення своїх протиправних дій. З'ясовано, що організація мітингувальників у загони за військовим зразком значно підвищує рівень суспільної небезпечності масових заворушень, що зобов'язує державну владу рішуче застосовувати всі можливі законні засоби, включаючи насильство, для захисту суспільства від руйнівних наслідків революції. З'ясовано, що вся відповідальність за можливі жертви повністю лежить на повстанцях, адже саме їхні протиправні дії спонукали державу скористатися монопольним правом на насильство.

Наголошено на необхідності перегляду права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації в плані забезпечення відповідальності їхніх учасників та відшкодування ними заподіяної суспільству шкоди за допомогою таких заходів, як їх попередня реєстрація, передання майна у депозитарій, носіння при собі документів, залучення до громадських робіт тощо. Порушення цих приписів та участь у масових заворушеннях повинні каратися конфіскацією майна та реальним позбавленням волі, аби засуджені могли своїм майном і своєю працею відшкодувати суспільству заподіяну ними шкоду.

Наголошено, що відносини особи і держави повинні ґрунтуватися на засадах взаємної поваги, відповідальності та усвідомлення винятково важливої місії держави у контексті забезпечення правопорядку і суспільного благоденства.

Ключові слова: держава та особа, суспільний договір, природне право, право на повстання, право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, свобода, революція, держава, правопорядок, монопольне право держави на насильство.

Кононенко Ю. С., Джолос С. В. Государство и революции. Часть V. Государство и личность: революционный контекст

В статье очерчены основы отношений личности и государства в революционном контексте.

Указано, что современной трансформированной формой старинного «права на восстание» является право на мирные собрания, митинги, походы и демонстрации.

Определено, что народные восстания, как правило, неспособны свергнуть действительно диктаторские тоталитарные режимы. Ни Муссолини, ни Гитлер, ни Сталин не были лишены власти с помощью народной революции. Народные выступления неспособны гарантировать права человека, которые несовместимы с революционным террором и хаосом. Революции представляют собой лишь произвольное посягательство против государственности, которое способно только обострить существующие проблемы.

Виявлено протириворечие между «правом на восстание» и демократією.

Указано, что в теории общественного договора можно узреть не только истоки права на восстание, но и основы государственного абсолютизма и права государства на подавление революции. Если восстание (революция) – это расторжение общественного договора, государство более не имеет никаких обязательств перед восставшими. В то же время государство должно гарантировать мир, безопасность и благоденствие тех граждан, которые не расторгли общественный договор с ним. Для выполнения

этой высокой миссии государство вправе применять любые средства против революционеров, которые, расторгнув общественный договор, сами поставили себя вне законов общества.

Указано, что нынешнее поколение не имеет права расторгать общественный договор с прошлыми и будущими поколениями и уничтожать многовековое достоинство общества путем революции. Выявлено, что гарантией общественного прогресса является эволюционный путь развития, который дает возможность накапливать результаты труда многих предыдущих поколений.

Выявлено, что свобода не должна выходить за установленные законом и разумом рамки, поскольку в противном случае она противоречит естественному праву и здравому смыслу как источнику его познания, а также посягает на права других, то есть превращается в противоправный произвол и приводит к хаосу в обществе. Указано, что свобода и равенство не имеют ничего общего с естественным правом, поскольку они не являются универсальными для всех времен и народов, и, таким образом, зависят от эпохи, государства и власти, а не даны природой, разумом или Богом. Революция, обостряя экономический кризис и приводя к разрухе, ограничивает свободу человека, поскольку уменьшает его реальные доходы, чем лимитирует возможности его поведения для удовлетворения своих интересов. Отмечено, что если возникает выбор между абстрактной свободой (сеющей хаос) и государством (обеспечивающим порядок), то предпочтение следует отдать последнему.

Выявлено, что социальную базу революции составляют те, кто «надеется получить больше того, чем владеет», то есть чрезмерно жадные к наживе авантюристы или же совсем люмпенизированные массы, которые не осознают значения своих противоправных действий. Определено, что организация митингующих в отряды по военному образцу существенно повышает степень общественной опасности массовых беспорядков, что обязывает государственную власть решительно применять все возможные законные средства, включая насилие, для защиты общества от разрушительных последствий революции. Подчеркнуто, что вся ответственность за возможные жертвы полностью лежит на повстанцах, т.к. именно их противоправные действия подтолкнули государство к использованию своего монопольного права на насилие.

Указано на необходимость пересмотра права на мирные собрания, митинги, походы и демонстрации в плане обеспечения ответственности их участников и возмещения ими причиненного обществу вреда с помощью таких мер, как их предварительная регистрация, передача имущества в депозитарий, ношение при себе документов, привлечение к общественным работам и т.п. Нарушение указанных предписаний и участие в массовых беспорядках должны караться конфискацией имущества и реальным лишением свободы, дабы осужденные могли своим имуществом и своим трудом возместить обществу причиненный ими вред.

Отмечено, что отношения государства и личности должны основываться на принципах взаимного уважения, ответственности и осознания исключительно важной миссии государства в контексте обеспечения правопорядка и общественного благоденствия.

Ключевые слова: государство и личность, общественный договор, естественное право, право на восстание, право на мирные собрания, митинги, походы и демонстрации, свобода, революция, государство, правопорядок, монопольное право государства на насилие.

Kononenko Yu. S., Dzholos S. V. The State and Revolutions. Part V. The state and the individual: the revolutionary context

The article is devoted to the fundamental principles of the relations between the state and the individual in the revolutionary context.

It is stated that the right to assemble peacefully without arms and to hold rallies, meetings, processions and demonstrations is the modern transformed form of the ancient "right of rebellion".

It was found that popular uprising as usual are unable to overthrow the real dictatorial totalitarian regime. Neither Mussolini, nor Hitler, nor Stalin was removed from power by a popular revolt. Uprising is also unable to guarantee human rights, because they are incompatible with the revolutionary terror and chaos. So, revolutions are only the arbitrary encroachment on statehood, which can only exacerbate existing problems.

The contradiction between the “right of rebellion” and democracy was revealed.

The authors say that the social contract theory gives the beginning not only to the right of rebellion, but also to the state absolutism and the right of the state to suppress the revolution. If the revolution is the termination of the social contract, it means that the state has no anymore duties before the rebels. At the same time, the state has the duty to guarantee the peace, safety and welfare to those citizens, who did not terminate the social contract with the state. To realize this great mission, the state has the right to take any means against the rebels, who terminated the social contract and put themselves out of the laws of society.

It was said that the modern generation has no right to terminate the social contract with previous and future generations and to ruin the centuries-old heritage of society through the revolution. It was found that the evolutionary development is the key to the social progress, which helps to accumulate the results of the work of many previous generations.

It was found that the freedom should not go beyond the limits established by law and reason, because, in other case, it contradicts the natural law and the common sense, as the source of its cognition, as well as encroaches on the rights of others and turns into illegal arbitrariness and leads to chaos in society. The authors say that freedom and equality bear no relation to the natural law, because they are not universal to all times and nations, and it shows that they depend on the spirit of the era, state and power, but were not given by the nature, reason or God. The revolution exacerbates the economic crisis and leads to the ruin, so it restricts the freedom, because it reduces the incomes of citizens and limits the possibilities of their behavior to ensure the satisfaction of their interests. It was emphasized that if there is a choice between the abstract freedom (which sows chaos) and the state (which ensures order), the preference should be given to the last one.

It was found that the social base of the revolution includes “the people, who hope to receive more, than they have”, such as greedy adventurers and lumpen, who does not understand the meaning of their illegal actions. The creation of the paramilitary units from the protesters significantly increases the level of public danger of mass riots, and the state authority should use resolutely all possible legal means, including violence, to protect society from the destructive consequences of the revolution. It was found that all responsibility for possible victims entirely lies on the rebels, whose illegal actions provoked the state to use its monopoly right on violence.

It was emphasized that it is necessary to review “the right to assemble peacefully without arms and to hold rallies, meetings, processions and demonstrations”, because the responsibility of the offenders should be guaranteed, as well as their duty to compensate the damages to society. It may be done, using such measures, as statutory prescription of such duties of the protesters, as: to be registered before the participation in the mass actions, to transfer the property to the depository, to have the documents during the participation in the mass actions, to be forced to community service, etc. The violation of these regulations and participation in the mass riots should be punished by the confiscation of property and imprisonment, because the convicted people must compensate by their property and their labor the damages to society, made by their actions.

The authors say that the relations between the state and the individual should be based on the grounds of mutual respect, responsibility and recognition of the great mission of the state in the context of the ensuring public welfare, law and order.

Key words: state and the individual, social contract, natural law, right of rebellion, right to assemble peacefully without arms and to hold rallies, meetings, processions and demonstrations, freedom, revolution, state, law and order, state monopoly on violence.